

Tamási Áron

Feküdj le város

– Késő este Newyorkban –

E csendet a lelkem be régen
Kereste
S be nagyon vártam, hogy jöjjön ez
Az este.
Nincs itt senki: szivem az időt
Kileste,
Susogva így imádkozom én
Ma este:

Feküdj le örök lárma,
Hogy legyen immár árva
Egyszer itt az ember.
Feküdj le nyüzsgő élet,
Hullj rám áldott kímélet
S takarj, mint a tenger.

Csendesedjél zűrzavar,
Pihenjen a hús avar
Őszi búban kedvére.
Aludjál ki pazar fény
S legyen ma sok jó legény,
Kit nem kerget a vére,

Dőlj le az ágyba ember
S magadnak álmodat rendelj,
Hogyha nem vagy páros.
Ébredj fel te drága csend,
Csak az álmodat el ne csend,
Ha alszik a város ...
És Te, Isten, ne légy hozzám most
Haraggal,
De takarj be puha, drága szép
Szavaddal ...
És az égből sok virággal szállj
Te, angyal,
Mert én most békülök kicsivel
És naggyal.

... Üdvöz légy, angyal,
Aki már szálldos ...
Feküdj le város,
Feküdj le város. ...

Ellenzék, 1923. december 23.

Henry Fordról

Henry Fordról, kinek arcképét múlt heti számunkban mutattuk be, most ezeket írja Tamási Áron New Yorkból:

Többen ismerik, mintha annyi esze volna, mint amennyi pénze van. Munkásai szeretik, s nem tudom miért, zsidót nem alkalmaz.

Hihetetlenül munkás és szerény, mint minden amerikai gazdag ember. Lakása is olyan, hogy bottal kellene az embert ütni, hogy elhigye: itt a világ leggazdagabb embere lakik. S nincs is fényes városban, hanem Detroit mellett Deabornban, az ősi családi farmon. Maga is farmfiú volt, s autó-mechanikus. S húsz év alatt ő lett a leghíresebb autó-mechanikus.

Hozzá bejutni nehezebb, mint egy királynéhez. Mert a királyné fitogtatja magát s örömet is érez, de Henry Ford csak időt érez. Igen lelkem, mert percenkint ezer dollár üti a zsebét, s ha sokat elveszteget, aztán pipadohányra sem jut.

Annyi titkárja van, mint a sár, mármint az angol sár. Dolguk is van, hiszen csak levele annyi jön Fordnak, hogy naponként negyvennyolc órát kellene olvasnia, de már többet ő sem bírna élve.

S ami nagyon kedves tőle, a magyarokat szereti. Hiszen több magyar mérnöke van, kik zsákkal hordják neki a pénzt.

És már politikát a fejében s pénzt forgat a kezében, hogy kövezzék ki útját a Fehér Ház felé. Húsz millió dollár háborús nyereséget már visszaadott a kormánynak. Kár, hogy nem én vagyok a kormány.

Mondják, hogy elnök lesz. Pénze van hozzá, s Amerikában annyi esze van mindenkinek, amennyi pénze.

Azért van sok okos számár.

Vasárnapi Újság, 1923. december 23.

Amerika egy város tükrében

Ami a falakon belül napestig végbemegy

Welch, W. Va. október végén.

(Az Ellenzék tudósítása Amerikából.)

Talán más is, de én bizonyosan úgy jártam Amerikával, mint a fiú gyermek a kicsi mozdonyal: alig engedi kétszer-háromszor neki a falnak, már elromlik. Nem elrontja, hanem elromlik. Szomorú, ha Amerika is elromlott, pedig jóakarattal s vigyázva engedtem neki a látásomnak.

Ámbár – legyünk igazságosak – erős mozdony ez az Amerika, de a melege szemfényvesztés. Sokan vagyunk, akik nem igen fázunk benne, tehát a pénz? – No az sem fénylik már olyan nagyon, sőt nem is kellett túlon túl magát, ha az ember naponta ezreket olvas, mert úgy érzi, hogy néhány percre az övé, mégsem olyan boldog, mintha – teszem – eszébe jut a diákköri egyetlen lilaselyem harisnyakötője. *Milyen is hát ez az Amerika? – bizony nem jó s nem is rossz, mint a nyárspolgár felesége.* De van említeni való mind a kettőn.

Ez alkalommal törjünk be a falakon, és jegyezzük fel, ami várakozásunktól elütő. Nem kell toldani se hozzá, nem olyan szegény éppen. Eltakarni se kell, nem annyira izgató éppen.

A családi szentélyt azzal tisztellem, hogy a valóságot mondom róla csupán. A férfi pontos családi hivatalnok, és megbízható is, legalább otthonról nem sikkasztott. Reggel elmegy, délben talán gondolatban hazaszáll, de este pontosan megjelenik, s fáradtan beledől a háromméteres családi ágyba, mint a csutak. Nem tekeregnek el kávéházakba, s nem is lehet, mert ilyenek nincsenek: a helyükön autogarázs épül, vagy kiszolgált Ford-kocsik rothadnak.

A nő, ha férjhez mehet, bejutott a paradicsomba. Sok édes gyümölcs, úgy veszem észre, itt nincsen, de az idő viszontagságai elől védve vannak. Valahogy eltöltik az időt, ha egyéb nem akad, befestik magukat, s aztán lemossák s megint befestik. A konyhájuk rendszerint parlagon hever, mint a nem törtető gazdáké. De ha főznek is ritkán, nem ad az isten ízletes termést.

Nagyon kicsiből megélnek, de ez nem feltűnő, mert ilyenből a kicsi is elég. Ünnepe- és vasárnapon kétszer esznek. Szerintük, ha az ember nem dolgozik, ez is sok.

A minap szerencsés voltam, hogy egy százpercentes amerikai meghívott ötórai ebédre. A következőket étkeztek: (Leves evéssel nem töltöttük az időt, mint a macska.) Hatunk között egy kiéhezett csirkét felosztott a háziasszony. Ezt jó kopogósan a tányérunkra tette. Körülöveztük galuskával, pityókával, kelkáposztával, zöldpaszujkával, közibe tellegettünk valami elegyes húst mártással, néhány petrezselyem és celler gyökeret nekitámasztottunk a tányérnak – no de a vaját ne hagyjam ki, ezt a tányér peremére tettük, aztán meleg pogácsát a kezünkben, s enni kezdtük ezt a babyloni ételt.

Ez még megjárja valahogy, de most jött a tragédia: azt kérdi a háziasszony, hogy szeretem-e az amerikai főzteket? Csak a jóisten tudja, miféle szívdobogással feleltem, hogy: ó, nagyon, nagyon! Ilyen udvarias még életemben nem is voltam, adja a Mindenható, hogy ne is legyek.

Ebéd után pedig azt kérdezte a vendéglátó úr, hogy nem gondolom-e, hogy Amerika az első a világon? Természetesen, feleltem, de szerettem volna ráönteni a kávé, s elrohanni s kiáltani, mint egy bolond, hogy nem igaz, hazudtam, csak az ábécében az első, de ott osztán első.

A többi falakon belül is érdeket feszítő élet folyik. Csupa jókedvünkből sorra járhatjuk, mint a jövődöntendő sátrait.

A bankban félrekapott kalappal bityerészik az igazgató. Ezer csoda, ha egy kicsi ital nincsen nála. Szobájába hívja az egyik tisztviselőt, aki ott leül pontosan, azután a lábait pontosan felrakja az asztalra az igazgató orra elé, s már mehet a beszéd. Ez nem kivételes eset, mert: 1. a kalapot házban sem venni le, 2. a lábakat asztalra, ablakpárkányra vagy akárhová felrakni, – ezek gyökeres szokások.

De nem is övezi nimbusz az igazgató homlokát, mint otthon. Ő is olyan munkása a banknak, mint a többi: az ablaknál kiszolgál, ha kell könyvel, ha kell, a hibákat keresi, a lányokkal is összebújik, a fiuknak is viccet mond közben, s esze ágában sincs azt ügyelni, hogy ki-ki végzi-e a munkáját, ez úgyis természetes itt, mint az alvás. De a hivatalnok sem áll glédában, mint a baka, hanem énekelget, színészi mutatványokat produkál a lányok előtt, újságot olvas, s mégis vág örökké a mérleg, mint a bajusz. Pedig kevesen végzik a sok munkát, például, ahol én vagyok, hat tisztviselő van, s 20–30 ezer dollár a napi forgalom. Igaz, a rendszer hihetetlenül egyszerű, s a gépek végzik a számtani műveleteket, mint a veszedelem.

Azért a borbély üzlete se mellőzendő. A hazai mellett olyan benyomást tesz, mintha kivégzőkamrába kerülne az ember. Alig ül bele a székre, már felfordítják vele együtt, hogy a lába az égnek áll, s a feje majdnem veri a padlót. A borbélynak így alkalmas, s túrjon a frekventáló, ő úgy sem dolgozik ezalatt. Egy magyar beszélte, hogy borzasztó pénzen ilyen székeket szállított haza, hogy az ottani borbélyokat egy hoppra lepipálja vele, de senki nem mert beléjük ülni, s odaveszett a vagyona. Mikor a villanygépet berregtetni kezdik az ember nyakacsigáján, eszibe jut, hogy a fülit lenyisszantja valami vaksi borbély. *A bevándorlónak külön érdekesség, hogy a nőekkel együtt borotválják.* Már a nőket arcban nemigen, hanem nyakon s a hón alatt. Ez utóbbiban semmi szégyen, ha rút szokás is. Egyedül azt sajnálom, hogy nem tudtam meglesni, hogy mint csinálják, valahogy suttyonban művelik ezt a mesterséget. Hatvan centért nyírják meg az embert, otthon ennyiért a hajaszálait is megolvassák.

A vendéglőkben is ellátják az ember dolgát istenesen. A fukarja s a sietőse a pult mellé ül egylábú, forgó székre, itt gőzerővel megy az evés, s nem átkozzák, ha nem ad borraivalót. A pincérség kizárólag a négerrek szakmája. (Az enyém olyan udvarias és politikus, mint egy örmény.) Ha levest kér az ember,

sokszor gondot okoz, nekik is, a megevőnek is, mert nem jobb, mint a hólé. Ellenben élőhúst kap az ember, s ha szadista, élvezheti a kicsorduló vérrrel együtt. S örökké hozzák a petrezselymet, a káposztát s mindenféle zöldségét tiszta nyersen, hogy már némelykor csak alig állom, hogy le ne seperjem az asztalról. (De ha hazamehetek, ki is tépem ezeket a magam körzetén mind a földből, hiába sírnak az asszonyok.)

Még azon szoktam megrökönyödni, hogy a fiatalság egy pincehelységet korcsolyapályának kinevezett, s nyár lévén s a víz nagyon okosan nem fagyván meg, kétkerekűvel korcsolyáznak, mint a sport bolondjai, verik a port, zugnak s döngetnek úgy, hogy még a szemlélő is tántorog belé.

De ők élnek-halnak érte, mint a szamár a bürökért.

Ellenzék, 1924. november 24.

Regényírás Erdélyben

Két regény-patak: történelmi regény és szociális regény.
Hol fut össze a két patak és mi lesz belőle azután?

Ennek az írásnak nem az az első célja, hogy az erdélyi regényírókat ismertesse; sőt nem is az, hogy a felvetett problémát csak Erdélyre korlátozva magyarázza. A cél az, hogy rávilágítsak arra a két útra, amelyen az erdélyi regényírók lát-szólag két ellentétes irányban haladnak, és ezenfelül még az is, hogy ebben a rávilágításban az új magyar regényírók vajúdo arca emelkedjék szem elé.

Eszteendővel ezelőtt még gondolkodóba ejtette a közönség egy részét és a hagyományokat hangsúlyozó írásszakértőket az a sopánkodás, hogy az erdélyiek megbontották az egységes magyar irodalmat. Ezek a nyugdíjazott irodalmi testőrök elsősorban minket láttak megbontóknak: úgynevezett székely népi írókat. Rajtunk kívül pedig a bátrabban megnyilatkozó erdélyi szellem felé is a korholás felhői szóltak. Sajnos, a jótékony vihar dörgéseivel és fülledtségével együtt már-már egészen elmúlt: egyrészt, mert a székelyek hol „magyarosodnak”, hol pedig csökönnyösen törekednek a művészi színvonal felé, másrészt pedig az erdélyi „bátorság” haja is őszül.

Ilyenformán most már semmi sem zavarja az egységet, s ha képet rajzolok arról, ami Erdélyben van, akkor ez a kép a mai, kisebb Magyarország irodalmát is fogja mutatni.

Kezdetben vala az Ige

Az összeomlás után, a fájdalom és a szédülés néhány hónapjának a lázában az erdélyi irodalom már megtalálta az új életet. Hangot elsősorban a líra adott neki. Ez természetes is. Remenyik az igazságtalanul megcsúfolt magyarok szagató hangjával ébresztette Erdélyt, Szentimrei a szenvedés erejének áradásával hirdette az új tavaszt, Bartalis a magunk egyszerű örömeire tanított és Tompa László udvarhelyi magányából szólott a csoda szavaival:

– Kelj fel és járj!

Ez volt a megtalált ige, amely ismét visszaadta a hitet, az erőt és a munka értelmét. És az ige után már jöhetett a szöveg: jöhetett a regény. Az első mozdulatokban már benne van minden, ami tizenhárom esztendőn keresztül utána történt. Most legalább így látja a visszanező. Még nyers és brutális az első lendület, ha az új magyar fájdalom okairól esik a beszéd. Vagy pedig érdektelen, ha történelmi témákkal akarja elterelni a figyelmet az író, de csak addig érdektelen, amíg a történelemben is megtalálja azt, ami felzaklatott idegeinek és nyers életösztoneinek megfelel.

Felbugyog a két forrás

A lírával szinte egy időben jelentkezett a novella. Már készen, próbálkozások nélkül ugrott ki a penna alól. Sőt nemcsak készen, hanem az új levegő, az új mondanivaló és az új nyelv kincseivel gyarapodva. Nyíró, Sipos Domokos, Pap József és Nagy Dániel rövid idő alatt felzaklatták Erdélyt az újjászületett novellával. S már vajúdott a regény is. Kiadó azonban nem volt. Volt azonban hit és bátorság arra, hogy megpróbálják a lehetetlent: a semmiből megcsinált kiadvállalatot. Hat író összeszövetkezett, kitalált egy címet, és felhívást tett közzé az erdélyi közönséghez. A cím ez volt: Erdélyi Szépmíves Céh, a mostaninak az apja. A csoda megtörtént, és megjelent az első könyv, Nagy Dániel *Cirkusz* című regénye. Nyers, kegyetlen könyv a háborúról, s a hatása egészen viharszerű. A „hagyomány” őrei felhorkantak és megindultak a támadások a *Cirkusz* ellen, amely az erdélyi szociális regények sorát nyitotta meg. A düh és a kavargás még javában tartott, amikor a történelmi regények forrása is kibuggyant: megjelent Makkai Sándor *Ördögsekér* című regénye. A csatárok rögtön otthagyták a *Cirkuszt* és az *Ördögsekérnek* rohantak neki, főleg a két Báthori-testvér fajtalanlansága miatt, akiknek bűnét irodalmilag kitergette a szerző. Az erdélyi reformátusok éppen püspökválasztás előtt állottak, s Makkai Sándornak, aki eladdig biztos várományos volt, szinte szinte a püspökségébe került az *Ördögsekér*. Unitáriusok és katolikusok egyaránt bujtogattak ellene, választani azonban csak reformátusok választottak.

Cirkusz és *Ördögsekér*: az erdélyi regényírás két forrása volt. A két forrásból két patak indult: egyik a szociális regény felé, a másik a történelmi regény felé. Nagy hullámmázzal és tapogatózással mind a kettő.

Szociális erdélyi regények

Igazi írók és igazi közönség előtt kétségtelenné vált, hogy a *Cirkusz* a szükséges leszámolásnak első mozdulata volt csak. Likvidálni kell háború előtti bűnököt, újjá kell értékelni „nemzetfenntartó” eszméket, és rá kell mutatni arra az igazságtalan különbségre, amely a magyar társadalom keretén belül az egyes osztályok között fennáll. A felismerés azonban nem tudott cselekedetté kiteljesedni, mert a *Cirkusz* elleni dühös hadjárat egyrészt az írókat ejtette gondolkodóba, akik jórészt újságoknál elhelyezkedve, már függő helyzetben voltak Egyházakkal és Magyar Párttal szemben, másrészt pedig maga a Szépművés Céh sem igen nyújtott segédkezet a harcosabb írói megnyilatkozásoknak. Ugyan kiadta Ligeti Ernőnek *Fel a bakra* című könyvét, amely a magyar középosztályt a háború eredményeképpen jobb hely híjján a bakra ültette, de ebben a regényben több volt a szomorú bólogatás és a csendes romantika, mint a lázadás vagy számonkérés.

Olyan volt ez, mint az égi háborúban a nagy csattanás után a dörgésfoszlány, amely után csend következik.

A csend be is következett, mert csak esztendőik múltán jelent meg Kacsó Sándornak *Vakvágányon* című regénye, amelyben az új erdélyi magyar generáció csakugyan újjáértékelte a „nemzetfenntartó” eszméket. A könyvre természetesen nem akadt kiadó, s így az író izzadta ki valahogy a kiadás költségeit. Ugyanerre a sorsra jutott jómagamnak is a könyve, a *Címeresek*, amely prüszkölve és kíméletlenül igyekezett megmutatni a magyar történelmi osztály bűneit és önző magatartását a tizenkilences erdélyi forradalomban.

Íródott még Erdélyben egy regény, amely európai látókörbe állítja a kor szociális problémáját. Ez a regény pedig Szántó György *Az ötszínű ember* című regénye, amely – sajnos – mai napig is kiadatlanul hever.

A szociális regényírói törekvéseknek csupán kiemelkedőbb eseményeit említettem meg. De úgy ezekből, mint a többi kísérletekből megállapítható, hogy a törekvés nem járt kielégítő eredménnyel. Nem járt sem a művészi formát illetőleg, amelyet a lávaszerűen kiomló anyaghoz nehéz is megtalálni, sem pedig eszmei tekintetben, mert kiadó nem lévén, a harcot elindított élességével folytatni tisztára lehetetlen. Ilyenformán az író vagy hallgat, mint Kacsó, vagy más természetű témák után néz, mint Szántó, vagy pedig kelletőbb formába burkolja a szociális tendenciát, amint én tettem *Ábel a rengetegben* című új regényemben.

Történelmi regények

A *Cirkusz* olyan útra vetett fényt, amely tele volt a legégetőbb, de egyben a legkényesebb társadalmi és magyar problémákkal. Ezen az úton utánamenni és megküzdeni jelen életünk sárkányával, bátor és méltó feladatnak látszott. De egyúttal veszedelmesnek is. Egyebekben kívül tehát már ebből is érthető, ha az

erdélyi írók szívesebben fordultak arra a másik útra, amelyet Makkai Sándor mutatott az *Ördögsekérrel*: vissza a történelembe. Történelmi regényt írni mindenképpen érdekesebbnek látszott: nemcsak kiadóra lehetett számítani, hanem nagyobb közönségsikerre is. Az *Ördögsekér*, majd a *Fekete vőlegények* ezt megmutatták. S a siker mellett még írói feladatnak is, könnyebb a történelmi regény a mese nagyjából adódik, adódnak az alakok is és azonkívül nem nehéz némi nemzeti szívre hatást, sőt szociális vonatkozást is „eszközölni”.

Ha a tárgyilagosságra konokul törekszik az ember, el kell ismernie, hogy sok érthető van abban, ha nemzeti sorscsapás idején a múltba néz vissza az író, és onnét merít a további hitre példákat. Bizonyosan ez a szempont lebegett boldogult Kuncz Aladár előtt is, amikor kitűzette azt a történelmi novellapályázatot, amely a történelmi novella néhány remekét csalta ki Nyírőből, Sipos Domokosból és Berde Máriából.

Nagy erkölcsi sikere volt Kós Károly *Varjúnemzetségének* is, amely a történelmi témát *Krónika* elnevezéssel és egészen egyedülálló levegővel tette rokonszenvessé. Ilyenforma könyv a Tabéry *Szarvasbikája* is, amelyben a két féktelen Bolyait igyekszik megérteni a szerző.

Az *Ördögsekér* után és a novellapályázat után valósággal divattá lett Erdélyben a történelmi regény. Tabéry a Bolyaiak után Fugger Katalinnál tette tiszteletét, amely alkalommal a parasztlárdás gyülekező felhőire is rámutatott az ablakon keresztül. Könyvét a Szépmíves Céh adta ki *Vértorony* címmel. Itt jelent meg a Nyírő *A sibói bölény* című regénye is, amelyben Wesselényi Miklósnak három nagy tulajdonsága van: szörnyen erős, nagyon szereti a lovakat és harcol a magyar nyelvért. A regény gyönyörűen dagadó nyelven van írva, de ez egyebek mellett már azért is helyes, mert a magyar nyelvért való küzdelem emlékévéül állította fel Nyírő.

A történelmi láz Szántó Györgyöt is megejtette s ennek emlékezetére megírta Kőrösi Csomárol a *Bölcsőt*, az angol kultúrtörténelemből a *Földgömböt* és a tatárjárás idejéből a *Bábel tornyát*. A három regény egyszerre a legelső sorba állította az írókat.

A láz azonban múltófélben van immár. Az utóbbi időben nem írt erdélyi író olyan regényt, amelyet szigorú értelemben történelminek lehetne nevezni. Van azonban a történelmi regénnyel kapcsolatban olyan jelenség, amely a jövőendő útját illetőleg felette figyelemreméltó.

Hol fut össze a két patak

Így visszanézve az erdélyi regény első évtizedére, azt lehet megállapítanunk, hogy amilyen messze fakadt fel egymástól a szociális regény és a történelmi regény forrása, jónéhány esztendő múlva éppen olyan közel jutott egyik patak a másikhoz. A történelmi regények 5–6 éves divatja után és a szociális regények fiatalos és sokszor művészietlen ágaskodása után ma ott áll az erdélyi regényírás, hogy sem nem történelmi, sem nem szociális, illetőleg mind a kettő.

Egyik elnyelte a másikat.

Csak két regényt említek fel, amely jellegzetesen mutatja ezt az állapotot: egyik a Berde Mária *Földindulása* a másik pedig a fiatal Grandpierre *Rostája*. Mind a kettő a közvetlen háború utáni erdélyi társadalom problémáit tárgyalja: a történelmi események szigorú és pontos tényei mellett nyilvánvaló szociális tendenciával. Berde a magyar középosztály talajvesztettségét írja meg egy kissé érdektelen mese keretében és lassan szuszogó nyelven, Grandpierre pedig a legújabb generáció küzdelmét mindennel szemben, ami háború előtti és ami eladdig magyarnak mondatott.

Ez a két regény tehát meglehetősen jelzi azt a pontot, ahol a történelmi regény patakja beleömlik a szociális regény patakjába. Fontos és a jövőre nézve jelentőségteljes, hogy így van és nem megfordítva.

Ilyenformán nem látszik talán nehéznek az erdélyi regény jövő útját megállapítanunk. A történelem mind kevesebb és alárendeltebb szerephez jut benne, míg a szociális és emberi kérdések a kísérletek tanulságai után mind művészibb formában jutnak kifejezésre.

A fejlődésnek is ez az útja, a helytől és a kisebbségi sorstól eltekintve is.

Literatura, 1933

Erdély üzen...

TAMÁSI ÁRON

író, a Magyar Tudományos Akadémia tagja

Az első világháború óta minden becsületes magyar embernek küzdelmes élete volt – kétszeresen küzdelmes élete. Először küszködni kellett azért, mert a rossz vezetés miatt a világ maga is teli volt zavarral és bajjal, s másodsor sínylőd-nünk kellett azért, mert az igazságtalan békekötés széjjelszaggatott minket, magyarokat. Az erdélyieknek áldatlan román hatalom alatt kellett élni, a többi magyaroknak pedig egy összerontott s megnyomorított hazában. Ezt a sorsot még akkor sem érdemeltük volna meg, ha a magyar katona a harctéren nem küzdött volna olyan hősiezen. Hát még így, hogy a szerencsétlenséget nem a harcoló magyarság idézte elő, hanem a belső hazai zavargás, mely lehetetlenné tette azt, hogy a legválságosabb időben meg tudjuk védeni a hazát.

Ami akkor történt, jó árat fizettünk azért, de tanultunk belőle. Mindenekelőtt megtanultuk azt, hogy bajunkban a világon senkire sem számíthatunk, csak a magunk erejére. A szerencsétlenségben, ami a háború után reánk szakadt, erre aztán rájöttünk, s kezdtük is az erőnket ismét gyűjtögetni. Túrtünk és dolgoztunk,

a baj erősített és növesztett, s lassan kint megteremtődött a honvédhadsereg is. Egyedül ennek az újrasarjadt erőnek köszönhetjük, hogy a megcsonkított hazának egyes részeit vissza tudtuk szerezni. Mert az idegen hatalmak sohasem segítettek volna minket ebben a visszaszerzésben, ha nem tudtunk volna erőt mutatni. Amikor ebben bizonyosak vagyunk, ugyanakkor azt is tudjuk, hogy a meglévőt megvédeni és a még hiányzó magyar földeket visszanyerni, egyedül a mi erőnkön dől el.

Ne higgyünk tehát senkinek, aki bármilyen külső megértést és segítséget emleget, mert ennek a háborúnak a végén is egyedül rajtunk fog múlni további sorsunk. Ebben legyen egyetértés közöttünk, mert ez a legfontosabb. Az én véleményem szerint egyedül a felelős kormányzat dolga, hogy a harcoló nagyhatalmak szándékait és terveit éberséggel figyelje. Gondoljuk csak el, hogy milyen haszontalan dolog volna, ha mi, magyar emberek azon különböznénk meg egymással, hogy vajon ki fog győzni! Haszontalan dolog volna, mert a győzelmet nem találgatni kell, hanem hinni benne és végbevinni. Higgyünk tehát abban, hogy a mi igazságos magyar ügyünket győzelemre visszük. De kérdezhetné valaki, hogy miben áll a mi igazságos magyar ügyünk? Erre azt felelem, hogy két óriási nagy feladatból áll. Nevezetesen először abból, hogy a Magyar Szent Korona országát helyreállítsuk, és minden ellenséggel szemben megvédjük; másodsor pedig abból, hogy ebben a helyreállított magyar hazában, majd a háború után, igazságos rendet teremtsünk.

Már egyszer megtörtént, hogy belső erőnkben és kitartásunkban éppen akkor bomlottunk meg, amikor a hazát külső és belső ellenség ellen meg kellett volna védelmezni. Esztelen és végzetes dolog volt. Azonban süket és vak volna az is, aki azt hinné, hogy a háború sikeres befejezése után nem kell nekünk új és igazságos rendet teremteni itthon, hanem maradhat minden a régiben.

Egyik az életünk s a másik a boldogulásunk záloga.

Senkinek soha sem üzenhetünk ennél fontosabbat.

Erdélyi Szemle, 1943, 11-12. szám

Íróknak való kötelesség

HANGZATOS SZÓVAL azt mondják, hogy az író a nemzet lelkiismerete. Ha az, akkor is más ez, mint a politikai lelkiismeret, mely rossz éjszakák után tüzesen kel fel és megtorol. Igazságot akar mind a kettő, de az egyik önmagunkban is megkeresi a bűnt, hogy a büntetés erkölcsi alapon álljon s így messze az időben is igazság maradjon; a másik pedig nyilvánvaló és közönséges bűnöket kutat,

akik a bűnbak szerepére is alkalmasak. Ilyen történelmi időben, mint a mai, amikor valami dicstelenül véget ér és valami reménykedve újakezdődik, mind a két bíróra szükség van. De új veszedelemnek lehetne a forrása, ha a szerepeket felcserélnék, vagy ha az egyik bíró a másik jogát vitatná el.

Nem az író dolga tehát, hogy vért szomjúhozva járjon, közönséges és nyilvánvaló bűnösöket keresvén, kiket máglyára kell vetni. Az ő kötelessége inkább a figyelmeztetés, hogy mindnyájan bűnösök vagyunk, tagjai lévén egy közönségnek, mely vétkezett, hivatása bűnbánatra inteni a vétkezőket, reménnyel vonni be a bűnhődésben is a szenvedéseket és megbűvölni az igazságot, hogy még e földön eljöjjön mindenki számára érdeme szerint. S végül pedig nemcsak kötelessége és hivatása az írónak, hanem természetes joga, hogy a szellem világában olyan rendet teremtsen, amelyből kívánatos nemzeti jövőendő és vidám emberi élet sarjad.

Valójában ez az irodalom értelme s ez minden írói tevékenységnek a célja. Az olyan író, aki életében nem tévedett el az útvesztőkön, s akit holta után nem lep el az idő rozsdája, itt különbözik meg az úgynevezett „valóság-irodalom” híveivel, akiket a költői szárny suhogása könnyen felingerel. De itt különbözik meg az „elefántcsonttorony” lakóival is, akik a költői szárny alól szívesen levágnák a testet. Pedig kell a test, hogy aki át akar jutni a széles világába, előbb az anyaggal meg tudjon küzdeni, s kell a költői szárny is, hogy e megvívott küzdelem után, a valóság érzékének biztonságával tudjon szállani a szavak erdejében és a fogalmak forrásai fölött. A szavakat említem, és a fogalmakat.

MINDIG ÚGY LÁTTAM, hogy az iskolázott emberek szeszélyesen és könnyelműen bánnak a fogalmakkal és a szavakkal. De amit az utolsó esztendő alatt elkövettek velük, arra példa nemigen van. Sárba és a nemtelen indulatok mocsarába dobálták a szavakat, hiszen úgymint annyi sok van. Elrabolták otthonaikból a fogalmakat, és arra kényszerítették, hogy cseléd gyanánt szolgáljanak nekik, vagy szerető helyett mámorítsák őket. Nem csoda hát, hogy nagy zavar keletkezett, melyben a fül és az értelem egyre jobban csodálkozott, sőt zsvajgó rendetlenség ütött ki, mert álruhában és titkos értelemmel a szavak össze-vissza kezdtek futkosni, a fogalmak pedig foltosan bűzhödtek, mint a férges zebrabőr.

Meg is lett az eredménye.

Ha valamikor, úgy most az írónak a szellemi világban igazán rendet kell teremtenie. Amilyen szükséges ez, éppen olyan nyilvánvaló, hogy ez az írói tevékenység manapság sürgős. Sürgős azért, mert a történelem végzéséből mindent újból kell építenünk: valósággal új hazát a régi földre, új nemzetet és új társadalmat. Erőszakosan és ezerszámra gyúródnak elénk a feladatok, amelyeket halasztás nélkül meg kell oldani, s jól. De miképpen építsünk késedelem nélkül, ha nem értjük egymást, mert a múlt öröksége gyanánt az egyik magyar más jelentéssel használja a szót, mint a másik! S miképpen építsünk jól, ha a fogalmak még mindig zavarosak!

Ezért szükséges és sürgős tehát, hogy a sártól és a mocsok szagától megszabadítsuk a szavakat, visszaadva nekik a csillogást és a hitelességet, a tisztárcot, melyből mindenki ugyanazt a kifejezést olvashatja ki. S ezért szükséges és sürgős, hogy otthonaikba visszavigyünk az elrabolt fogalmakat, lefejtvén róluk a szolgaság ruháját s megszabadítván a kendőzés hamisságaitól.

De hadd lássunk mindjárt egy példát.

MOSTANÁBAN, belátásunk okait keresve, egyre három szó jut eszembe: mind a három olyan, hogy romlásunk egy-egy fekete vízű forrását jelöli meg. Zsarnokság, képmutatás és szolgaság. Ez a három szó. Ahogy most leírom őket, egyszerre fülembé tódul a hangzavar, mely folyvást fokozódva kísérté e három szót az időn keresztül, de ugyanakkor a döbbenet is csapkod előttem, látván a társaimat és a tetteket, melyeket a szemem előtt loptak ki e szavakból vagy csempészték beléjük.

Lépjünk egészen közel, s tegyük fel a kérdést: vajjon zsarnok volt-e a kiskirály vagy a koronás, aki vérrel hizlalta hatalmát? Képmutató volt-e a honatya, ki büszkén forgott a széllal? S szolgál-e a népfia, ki a földnél alább alázva dolgozott, de a kocsmában egyedül kívánt uralkodni?! Bizony, zsarnok volt ama koronás király és kiskirály, képmutató a szélkakas honatya és szolgál a korcsmában vitézkedő népfia. De ha megkérdezzük ama királyok felől a történelmet, a rokonságot vagy az egykorú híveket, a honatya felől a rendszert, a főnököt, vagy a hírlapot; a népfia felől pedig a jegyzőt, a cimborát, vagy a feleséget, akkor felelet gyanánt rengeteg változatban kapjuk a szavakat, melyek közül talán egyik sem hangzik úgy, hogy „zsarnok”, „képmutató” vagy „szolga”. Az egyik enyhített rajta valamit, a másik rokonszót tette a helyébe, s a harmadik már idegen jelentésű szóval váltotta fel. Végül pedig olyan hangzavar keletkezett, hogy a gyermek nem értette meg a szülei, a jóbarát a barátot, a város a falut s a magyar a magyart. De az utóbbi esztendőök alatt még ennél is tovább fajult a dolog, mert kezdtek hivatásszerűen és módszeresen ellenkező értelmet lopni a szavakba, hogy ne csak a szellemi világot zavarják meg, hanem a népet is egyenes úton vigyék a pusztulás felé. Ezen a gyászos úton már valósággal hivatalos és írott táblák állottak, melyeken a zsarnok védelmezőt jelentett, a képmutató őszintét, a szabad a szolgát, vagyis a fehér a feketét jelentette, a függetlenség a megkötözést, a hűség az árulást és a győzelem a vesztséget. Lehet-e így máshova jutni, mint ahova csakugyan jutottunk?

BIZONY, SZÜKSÉGES ÉS SÜRGŐS, hogy a magyar szónak visszaadjuk eredeti és igaz jelentését s ebben a jelentésben erkölcsi súlyát, emberi hitelét és építő erejét. Szellemi feladat ez, mert értelem az értelemhez nélkülül biztonsággal nem szólhat. De alapvető gyakorlati munka is, hiszen a népé lehet a föld és a népért való a politika. Igaz magyar hazát és egységes társadalmat mégsem tudunk építeni, ha ingadozó vagy hamis szavakkal egymást akarattal-akaratlanul megcsaljuk.

De elsősorban az írókra vár az a feladat is, hogy a szavakon túl az elhurcolt fogalmakat is visszavigyék régi otthonaikba, hogy ott kendőzés nélkül élheszenek, szenvedélyeken és pártokon felül, egyedül a tiszta értelemnek és a változatlan eszményeknek szolgálva mindig.

Elsőnek és szinte minta gyanánt vajon milyen fogalmakat hozunk otthonunkba vissza? Mert sokan vannak, elárvult állapotban jóvátételre várakozva, és igen sok van, amelyre égető volna a szükség! Nehéz tehát válogatni, mert az egyiket a tisztességérzet, a másikat a sajnálkozás, a harmadikat pedig a hasznosság hozná vissza. Itt van mindjárt az okosság fogalma, melyet haza kéne hozni, hogy az anyagi és a szellemi világ törvényei az oktalannak idejében eszébe jussanak. Itt van a bölcsesség, hogy az elvadultak becsületben tarthassák az örök emberi eszményeket, amelyek nélkül boldog emberi élet nincs. S akit oly nagyon várunk, bár jönne vissza a jellem, mely az igazságot nem egyéni haszonra méri és nem festi át mindig a divattal. Jöjjön a tisztesség is, mely nem a más munkájának eredményben sütkérezik a szólamok sátra előtt, hanem a maga dolgát igyekszik csendben elvégezni. S igazán jöjjön a bátorság, mely az erőssel szemben önérzetes, de a gyengét felemeli! És hadd érkezzék végre, akit annyira meglepett ember és idő, a „magyar” nevezet, melynek nem műveletlen vagy eladható birtoka az ország, hanem gyermeke.

Mind haza kéne hozni őket!

Haza a papnak a kereszténység tiszta fogalmát, mely gazdag lélekre és szegény papra szeret mosolyogni. S haza a katonának, valami módon a becsületet, mely a végvári vitézekkel, Dózsa Györggyel és Rákócziival oly messze bujdosott el! A politika hozza haza a nemzet számára az egység, az egy test, egy lélek fogalmát, hogy ne legyen a magyar nép, mint a törött cserép. A tanult magyar a kötelességet hozza haza, hogy lélekben és sorsban egynek kell lennie a néppel. A munkás hozza haza a jogot, mely az emberi öntudat karjával mindenkit egybeölel; a nép pedig hadd hozza az önérzetet, melyt magyarsága mellé emberré is teszi végre.

ÉS MIT HOZZON AZ ÍRÓ? Komoly és egyszerű kérdés ez, mégis különös varázsa van, mert ahogy kimondtam, a fogalmak máris mind idegyűltek körém. Reménykedve nézik a tollamat, mintha zöld ág volna az, s ream is esdő pillantásokat vetnek. Szívem szerint mindegyiket egyszerre hoznám, mint valami mesében. De a kötelesség és az írás tisztessége arra figyelmeztet, hogy nem mesében járunk, hanem a szigorú, mindennapos valóságban. Nem hozhatom valahányat, hanem válogatnom kell: helyesen és gyorsan! Már vinném is az erkölcsöt, mely minden korban és minden társadalmi rendszerben a tiszta emberi életnek alapja. De ha nem jók az emberek, miképpen lehetnek erkölcsösek? Vigyem tehát a jóságot? Hiába viszem, mert szépség nélkül hideg és terméketlen!

Melyiket vigyem tehát?

Arra kell gondolnom, hogy beteg népről van szó, mely alig van még felkelő állapotban. Emiatt nem válogathatok úgy a fogalmak között, hogy nekem

melyik a legkedvesebb. Tulajdonképpen erősítőt kell vinnem először, mely a beteg népet kedvre és erőre deríti. Aztán tartós egészség is szükséges neki, hogy majdan győzze az erős munkát és a nehéz utat. Aztán szüksége van a győzelemre, mely az anyag urává teszi és a napfényes szabad világot kitarja előtte. De vájjon melyik fogalom rejti magában az erősítőt, mely egészen magához térítheti a magyarságot, megtudván világosan, hogy valójában kicsoda ő? Ez nem lehet más, csak a hazaszeretet fogalma. Az egészség sem lehet más, mint a tiszta demokrácia. S ami pedig az anyag urává teheti majd és a napfényes szabadvilág diadalmas lakójává, azt a győzelmet csak egy új emberi életforma hozhatja meg neki.

Hazaszeretet. Demokrácia. Új életforma.

Ezt a három fogalmat választom, hogy elsőnek hazahozzam. Egyiket a szív fogadja szívesen, a másikat az ész, a harmadikat pedig a lélek.

Az írás tisztességéhez sem kell más, csupán szív, ész és lélek.

Új Ember, 1945. december 23.

A jó magyar béke ügyében

A mostani békekötés tekintetében sorsunk már oly szomorú és a reménységünk már olyan átszellemült, hogy rögeszmés embernek tűnik, aki a jó magyar béke ügyében még szót emel. Sokan vagyunk – éppen e magyarság java –, akik aggodva s néha bizony borzongással látjuk már régóta, hogy nemzetünk egyik szalmaszálalán a másik szalmaszála fogózkodik. Ezeknek a magyaroknak a rögeszméi, a kissé már tébolyult lelkiállapot nem új.

Nem új, csak éppen súlyosabb, mint eddig. Dehát minél rosszabb a rossz, annál természetesebb, hogy a jóról beszéljünk. Vagy a beteg ágya mellett nem az életről kell-e egyre megrögzöttebben szólni? Vagy ha a világ és a magunk bűnében született balsors úgy rendelné, a koporsó fekete gyászán vájjon nem sütné-e át akkor is a feltámadás csillaga?!

Magyar író számára

van-e megszokottabb, szebb és szomorúbb, mint a rosszban a jóról beszélni, a nemzet betegágya mellett az életről vagy a nagy koporsó révületében, bomlott szívvel és aggyal is, a feltámadásról?!

Ilyen szép és szomorú az én írói szavam is. Az értelem, mely ezer körömmel kapaszkodik a valóságba, egyre arra ösztökél, hogy egy szerencsétlen nép

szellemi koldusa gyanánt szóljak a világhoz, szóljak a szomszédokhoz és önmagunkhoz. De a lélek érzi a ködöt, s mely megüli a világot, s mely az értelem szavát elnyeli, mielőtt eljutna egy másik értelemhez. Igen, a lélek érzi ezt, de ugyanakkor valami örökízű hidegséggel biztat, hogy szóljak mégis. Köd ellenére és reménytelenül is szóljak. Gondoljak az eszmére, mely makacsabb a ködnél. Csak az eszmére, mely állandóbb és nagyobb hatalom, mint bármilyen nagy hatalom. Gondoljak reá és mondjam el őszintén, amit igaz értelemmel és tiszta szívvel gondolok. Ne törődjem azzal, hogy lesz-e friss világi haszna a szónak, hanem tekintsek a jövőbe, és higgyem azt, hogy a világ friss hasznai mulandók, de a felemelő emberi gondolat és az erkölcsi törvény jövőjének talaja.

Az őszinte szót,

az erkölcsi hitel szempontjából is, csak azzal kezdek, hogy önmagunkról beszélek. Nem a bűnösökről, akiket történetesen magyaroknak hívnak, hanem a magyarokról, akik történetesen bűnösök is vagyunk. De akik egy idő óta nem mondanak és nem hallanak egyebet rólunk, csak a bűnt, azok idézzék eszükbe, hogy előbb-utóbb és valamiben más nemzetek is bűnösök. A győzelem nem mossa le a bűnt, csak eltakarja, valameddig. Valamint ha egy nép háborút veszített, nem sülyeszíthető torkig a megdagasztott bűnbe erényeivel, értékeivel, emberi és nemzeti jogaival együtt. Igen, mi is bűnösök vagyunk. De nem abban, amit akartunk, hanem abban, hogy jogos küzdelmünket nem azok mellett próbáltuk megküzdeni, akik – vallomásuk szerint – az egyetemes emberi jogokért állottak a harcba, hanem azok mellett próbáltunk küzdeni, akik elveikkel és eszközeikkel szégyent hoztak a világra. De a történelem számára és bárkivel szemben meg kell állapítani, hogy a magyarság nem azért állott a németek oldalára, mintha a magáénak akarta volna vállalni a hitlerizmus elveit és eszközeit. Tanúi vagyunk annak, hogy ezt a magyar nép sohasem akarta tenni, sőt ítélettel és undorral tekintett azokra, akik ezt önként vagy kényszerből cselekedték. A küzdelem célja, hogy a trianoni béke némely vaskos igazságtalansága helyrehozassék, odasodort minket ahhoz a rossz és megkísértő szellemhez, mely a magyar jóvátétel ábrándjával kábított. Nemcsak a fegyverek, hanem az erkölcs diadalát kellett látnom abban, hogy a rossz szellem elbukott; de csak a szerencsétlenséget s nem az erkölcs diadalát tudom látni abban, hogy a német alá buktattak egy népet is – az enyémet –, mely ha bűntársnak látszott is, és tévesen küzdött is, de nem hatalomért és gazdagságért tette ezt, hanem hárommillió testvéréért, akik idegen hatalmak alatt éltek.

Minden háború végén

győzők és legyőzöttek maradnak a porondon. Egyszerű és fizikailag igaz is, hogy ezzel minden elvégeztetett. De mivel az emberi lét nemcsak fizikai létezés, a háborúk után békét szoktak kötni, hogy a fegyverek igazságához vagy

igazságtalanságához hozzáadják az emberi méltányosságot, valami eszmét, melyben győző és legyőzött egyformán emberi életet élhet. Ebből a vágyból és vigasztaló akaratból születtek meg az elmúlt háború különböző elvi megegyezései és alapokmányai is. Egyszer boldog s máskor boldogtalan, aki hisz ezekben az emelkedett elvekben és megnyugtató alapokmányokban. Boldog, amikor azt hiszi, hogy most végre a bölcsesség csillaga alá fordul a világ; de boldogtalan akkor, amikor látja, hogy a csillag helyén csak homály gomolyog folyton, s a gomolgó homály alatt ott állanak győzők és legyőzöttek: ott állanak elmosódott okmányokkal, meghervadott elvekkel; a fizikai lét ősi, egyszerű és egyoldalú igazságával.

Mi magyarok boldogtalanok vagyunk, de – ahogy mondtam – rögeszmés emberek is. Hinni akarjuk, bármilyen nehéz is, hogy erkölcsi alapelvek szerint kell rendezni a világot. Hinni akarjuk, hogy ennek a rendezésnek az eljöveteleiben a mi tiszta szándékunk és őszinte szavunk is számot tesz. Ezért nem tartjuk fölöslegesnek, sőt emberi és nemzeti kötelességünknek tartjuk hogy nyílt szívvel szóljunk a szomszédokhoz, és biztatással szóljunk önmagunkhoz. Azt hiszem, hogy életem és tapasztalataim teljes jogcímet adnak nekem arra, hogy elsősorban

a románokhoz szóljak.

Erdélyben születtem és húsz esztendeig éltem román uralom alatt. Ismerem a hibákat és az erényeket mind a két oldalon. Tudják ők, hogy a húszéves kisebbségi életben mindig magyar öntudattal, de mindig nyíltan és tiszta szellemi eszközökkel küzdöttem az erdélyi magyarság emberi és nemzeti jogáért. Ezt ők, ha nem is vették mindig szívesen tőlem, majdnem mindig megbecsülték bennem. S erről a helyről komoly szóval mondom meg nekik, hogy megbecsülésüket mindig boldogan adtam hozzá ahhoz a szeretethez, amellyel magára a román népre gondoltam. Az az erdélyi föld, amely nekik oly drága, nekem is legalább annyira szívem földje. S ha oly kedves az a föld románoknak és magyaroknak egyaránt, akkor ne legyen szétválasztó közöttünk, hanem összekötő. Nemcsak ennek a földnek a kölcsönös tisztelete kívánja ezt, hanem a politikai bölcsesség sem mond egyebet. Mindig nagy örömmel töltött el, ha olyan román megnyilatkozást halottam, mely nem ez erdélyi határ vonalára fekteti le a jövőt, hanem a két nép békességére. Ezen a helyen, ahol oly hosszú századok óta vagyunk, ők és mi egyaránt egymásra vagyunk utalva. A békességből, mely a valóság követelménye, mind a kettőnknek haszna származik; de az üldözésből, melyet folytatnánk, csak közös kár következne. S ha már itt vagyok az erdélyi földön, mondani szeretnék valamit

az erdélyi magyaroknak.

Két évvel ezelőtt eljöttem, mert úgy gondoltam, hogy itt többet tudok használni a magyarságnak. Figyeltem azt a küzdelmet, amelyet közben az erdélyi magyarok

folytattak. Hiányzott nekem, sőt néha fájt, hogy ebben a küzdelemben nem vehettem gyakorlati módon is részt. De ha részt vehettem volna, akkor is csak azt hirdettem volna, amit a múltban tettem s amit ma is vallok. Ez a hitvallásom röviden abból áll, hogy a politikai pártállás csupán becsületes küzdőtér lehet, amely fölött minden magyart egybeölelő, az egyetlen világnézet, amely így szól: mindnyájan magyarok vagyunk.

A magyarság egyes részeit szétválaszthatják valameddig a határok, de azokat először lélekben s majd talán egy bölcs és áldásos dunamenti föderációban gyakorlatilag is le lehet bontani. Addig is egyek vagyunk és egyek leszünk egy közös lelki impériumban, amelyet nem politikusok kormányoznak és katonák védenek, hanem az isteni törvények.

Magyar Nemzet, 1946. szeptember 29.

Szervátiusz Jenő és Szervátiusz Tibor: Tamási Áron-síremlék, 1971–1972, Farkaslaka